

KOLOZSVÁRI KÖNYVEK BARANYÁBAN*

Misztótfalusi Kis Miklós, Kolozsvár híres könyvnyomtatója, *Mentség*-ben¹, amelyben irigyeinek vádaskodása ellen védekezett, a könyv 88. lapján ezeket írta:

„Az előtt csak Baranyából (amint én hallottam) elhozának kötött könyvekért néha másfélezer forintot is, de most egész Magyarországból is nem hoznak csak tíz forintot is kész könyvekért a biblián kívül, azaz melyeket itt nyomtattunk volna. A könyvnyomtatók itt az előtt mind kompaktorok is voltak, akik ezt a mesterséget is szorgalmasan üzven, úgy iparkodtak (minden materiálék és eszközök akkor olcsók lévén, és az eleség is), hogy nekik igen kevésbe tölt; de én ...”

A *Mentség* e részletére még senki sem figyelt fel, pedig jelentős adalék. Arról tudósít, hogy a török hódoltság alatt élő távoli Baranyát a XVII. század vége felé Erdély látta el szellemi táplálékkal, a baranyai református magyarok időnként felferesték a kolozsvári tipográfiát, s előfordult, hogy másfélezer forintot hagytak ott könyvekért. Roppant nagy összeg volt ez abban az időben. Misztótfalusi tudósítása fontos dokumentum a kolozsvári nyomda történetéről és a Hódoltság művelődéséről. E tanulmányban történeti és művelődési hátterét szeretném felderíteni.

Misztótfalusi szövegéből világosan kitűnik, hogy az ő idejében — 1693-tól 1702-ig igazgatta az erdélyi református egyház könyvnyomtató műhelyét — a baranyai reformátusok már nem vásároltak könyveket Kolozsvárról; nem is tehették, mert ekkor már élet-halál-harcban állottak a kiirtásukra törekvő ellenreformációval:² A baranyaiak emlékezetes könyvvásárlásai Veresegyházi Szentyel Mihály idejében történtek: ő 1668—1684 között működött a kolozsvári nyomdában. Ezt halála után fia, Veresegyházi István vezette 1693-ig. Misztótfalusi nyilván tőle hallott a baranyaiak vásárlásairól. Az idősebb Veresegyházi jeles könyvnyomtató volt: tizenhat évi működése alatt 85 magyar és 23 latin könyvet adott ki, 24 300 lapnyi terjedelemben.³

Próbáljunk meg tájékozódni a Hódoltság igája alatt élő Baranya szellemi életéről.

Reformációjának történetét nagyjából ismerjük az Eszéki Imre, Sztárai Mihály és Szegedi Kis István reformatori működéséről fennmaradt adatokból. Területén,

* Az alábbi tanulmány egyik első eredménye Esze Tamás — a Hódoltság szellemi életével foglalkozó — kutatómunkájának. Azért is szívesen közöljük, mert egyúttal a magyar puritánus mozgalom eddig ismeretlen fejezetére világít rá. K. B.

¹ Misztótfalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének és különös cselekedetinek Mentsége, melyet az irégyek ellen, kik az közönséges jónak azaránt meggátolói, írni kényszerítettett Kolozsvárrát, 1698. Esztendőben. Sajtó alá rendezte és magyarázta Bán Imre. Bp. 1952.

² Galambos Ferenc: *A pécsi jezsuiták működése 1687—1728*. Bp. 1942. (Kiadványok Jézus Társasága Magyarországi Történetéhez. Tanulmányok. 8.) — Pinzger Ferenc: *Emlékezzünk régi-ekről*. I—II. (Jézus Társasága pécsi Pius-gimnáziumának Értesítője az 1933—1934., 1935—1936. iskolai évről.)

³ Fitz József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Bp. 1959. 156. — Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. II. Bp. 1961. 167—168. — Herepei János: *A XVI—XVIII. századi kolozsvári nyomdászok iskolai és szakmabeli végzettsége*. Bp. 1963. 174—175. (Különlenyomat a Magyar Könyvszemle 1963. évi 3. számából.)

illetve az egykori pécsi katolikus püspökség határain belül, két református egyházmegye alakult: az alsó- és a felsőbaranyai.⁴ Életüket az 1576-ban kiadott Herczegszőlősi Kánonok szabályozták.⁵ A helvét irányú reformáció Baranyából áradt szét a Duna két mellékén települt falvakba és mezővárosokba.

A baranyai reformátusságot mindjárt kezdetben heves támadás érte az erdélyi antitrinitáriusok részéről. Először 1570-ben, amikor is a Székesfehérvárra befészkelődött „arianusok” indítottak akciót elhódításukra a Tolnán és Laskón lezajlott hitvitákon. Majd nemsokára a Basilius István által irányított unitárius misszió tört be — Szegeden áthaladva, a reformátusoknak a küllői disputáción szenvedett veresége után — Baranyába: elfoglalta, s csaknem teljesen unitárius várossá formálta Pécsét, s körülötte 62 eklézsiát hódított el a reformátusoktól. A török segítette és oltalmazta az unitáriusokat s oltalma alá húzódva fenn tudták tartani magukat a hódoltság egész ideje alatt.⁶

E két protestáns korporáció — a református és az unitárius — XVII. századbeli életéről alig tudunk valamit. A református egyházmegyék száma négyre növekedett, s ezek 1608-ban önálló egyházkerületet alkottak és saját püspökük igazgatása alatt éltek 1705-ig. A reformátusokat — szervezeti önállóságuk ellenére is — a tan és az érzület erős szálai fűzték a dunamenti, a tiszatáji és az erdélyi hittestvérekhez, az unitáriusokat azonban következetesen vallott és talán a szombatosság felé is elhajló, Krisztus imádását megtagadó, non-adorantista teológiájuk elszakította az erdélyi gyökerektől.⁷ Az erdélyi unitárius egyház püspökei csodálkozva hallgatták a híreket arról, hogy „egy részecskéjében országunknak”, „messze való hely”-en olyan gyülekezetek élnek, amelyek „mindenben velünk edgyeznek”.⁸ A teológiai feszültség a XVII. század folyamán már alighanem feloldódott valamennyire az erdélyi és a magyarországi unitáriusok között, de eddig még nem került elő olyan adat, amely arról szólna, hogy az erdélyi unitáriusok támogatják a baranyaiakat. Pedig rászorultak volna, mert a református kánonok hatékonyan tiltották a híveket attól, hogy velük az

⁴ Tóth Ferenc: *A Magyar és Erdély Országi Protestáns Ekklesiák' Historiája*. I. Komárom, 1808. 264—275.

⁵ Moky Gyula: *A hercegyszőlősi kánonok*. Más egyházi kánonokkal egybeveté — Bp. 1901. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai.)

⁶ „Az unitarizmusnak a váradi disputatio — 1569 — után megindított és főleg az alföldre és a dunántulra kiterjeszkedő hódításairól részletes, de csak kellő kritika mellett használható adatokat találunk Kanyaró Ferenc munkája (*Unitáriusok Magyarországon*. Tekintettel az unitarizmus általános történetére. Kolozsvár, 1891.) 78. s. köv. lapjain” — írja Pokoly József (*Az erdélyi református egyház története*. I. 1556—1604. Bp. 1904. 223.). Ez a helyes kritika azonban Pokoly véleményére nézve is érvényes: Basilius István, Karádi Pál, Óvári Benedek, Jászberényi István az ismert apostolok, a kik Váradról kiindulva, Belényesen, Békésen, Gyulán, Makó, Hódmezővásárhelyen, Temesváron át Baranyába s innen a Dunamentén fel, egészen Nagy-Marosig elvitték az unitarizmust.” — A Hódoltság területén folyó unitárius misszió történetének még nincs modern feldolgozása. L. Esze Tamás: *A Debreceni Disputa*. (A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Bp. 1967. 431—472. Studia et Acta Ecclesiastica. II.)

⁷ A baranyai unitáriusok teológiájáról l.: Pokoly József: *Az unitarizmus Magyarországon* (Protestáns Szemle. X/ 1898. 444—445.)

⁸ Kanyaró Ferenc: *Enyedí György egyházi beszédei. Concio XCIV*. (Keresztény Magvető. XXXIII /1898. 22—29., 77—86.) — Benczédi Gergely: *Radeczy Bálint püspök levele a baranyai unitárius papokhoz 1632*. (Uo. XXVI/1891. 100—103. — E tekintetben nem értek egyet Kathona Géza fontos tanulmányával: *A baranyai unitarizmus a XVII. sz. végén*. (Theologiai Szemle. Új folyam. VI/1963. 341—347.) Ő ugyanis ezt írja: „A baranyai unitarizmus szellemi tekintetben mindvégig az erdélyi hitsorosok egyházi életének függvénye volt. Prédikátorait és iskolatanítóit onnan nyerte s annak irodalmát élvezte. Az 1588. évi pécsi hitvita leírásán kívül semmi önálló szellemi produktum nem maradt utána. Nem csodálható, hogy egyházi élete az erőforrás nagy távolsága miatt a XVII. század második felében erősen hanyatlásnak indult.” — A pécsi disputációról és előzményeiről l.: Kanyaró Ferenc: *Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII-ik században*. (Keresztény Magvető. XXIII—XXIV/1889—1890.)

élet bármely területén is érintkezzenek, ezért elszigetelődtek.⁹ Körülzárt, befelé forduló, török szimpatiákkal megterhelt életük már sorvadóban volt, amikor — a törökök kiverése után — gyülekezeteiket elsöpörte az ellenreformáció.

Midőn a baranyai reformátusok helyzetét vizsgáljuk, figyeljünk fel arra az érdekes adatra, melyet Herepei János tárt fel és közölt is Veresmarti Gáspárról szóló dolgozatában: I. Rákóczi György, Erdély fejedelme, egy harangot küldött 1646 őszén Baranyába, Veresmartra.¹⁰ Ez az adat csak egyik jele volt a fejedelmi pár: György fejedelem¹¹ és Zsuzsanna fejedelemasszony¹² távoli — a királyi Magyarországon és a török Hódoltságban fekvő — veszélyeztetett református gyülekezetekre kiterjedő nemzeti és művelődési politikájának. Gondoskodásuk nem csupán a gyülekezetek fenntartásának gondján enyhített, hanem vigyázott a tan, a kultusz és az erkölcs tisztaságára is. Lorántffy Zsuzsanna megintette az érsekújváriakat: még mindig eltúrik a templomban az oltárt, megdorgálta a prédikátort: magaviseletével jóhíret veszélyezteti.¹³ A fejedelem bizonyára nem csupán harangot adományozott a történetileg

⁹ Baranyai Kánonok. XXI.: „A prédikátor kerülje az eretnekeket, hogy tőle meg ne csalassék, s ha megintette őt, de foganata nem lett intésének, hagyja veszni magára.” — Majores. LX.: „Az eretnekeket, ha tévelygésükben folyvást megmaradnak, kerülni kell: például a Sabellius, Ebion, Arius, Servet követőit.” (Maklári Pap Lajos: *Egyházi régiségek. 4. Majores. 9. Baranyai kánonok.* Sárospataki Füzetek. Új folyam. II/1865. 380—387., 544—547.) — A református hívek elzárkózására, az eretnekek kerülésének társadalmi következményeire nézve I.: Kis Farkas pécsi és Ötvös Imre tolnai főbíró levélváltását, 1588. júl. 15., júl. 27. (Hetényi János: *Honi városaink' befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosulására.* Buda, 1841. Történettudományos Pályamunkák. I. XXIII—XXVIII.)

¹⁰ A Kolozsvár-városi sáfárpolgárok számadáskönyvében 1646. szept. 6.: „Erkezek Zathmari Janos masod magaval Munkaczrol, Urunk eo Naga kwld Egi Harangot Baraniaba Veres Martra.” (*Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* II. Apáczai és kortársai. Bp., 1966. 223.) — Révész Imre azt írja (*Magyar református egyháztörténet.* I. Debrecen, 1938. 311. Református Egyházi Könyvtár. XX.), hogy a török „a magyar területeken is, szórványos, drágán megvásárolt kivételektől megválva, eltiltotta a harangozást, a toronyórahasznaletot”. — A tilalomra nézve I. a váci ref. gyülekezet folyamodványát 1671. márc. 3-án Apafi Mihály fejedelemhez: „Az harangozás, mely már mintegy húsz esztendőötül fogvást nem szabad, az fényes portátul vagy más török méltóságutl, az Nagyságod istenes és hathatós fogolódása által megengedtessek itt mi közöttünk Vác városában.” (Szilády Áron — Szilágyi Sándor: *Török-magyarkori állam-okmánytár.* V. Pest, 1871. 10—12. Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. VII.) — 1642-ben I. Rákóczi György a gyöngyösi reformátusok számára öntetett harangot (Rákóczi két gyöngyösiekhez írt rendeletét: 1642. máj. 28. és jún. 5. L.: Garády, Sárospataki Füzetek. X/1866. 77—79.)

¹¹ Esze Tamás: *Az öreg Rákóczi György.* (Az Ut. V/1952. 27. sz.)

¹² Szilágyi Sándor: *Lorántffy Zsuzsanna.* Történelmi család- és jellemrajz. Pest, 1872. (A M. T. Akadémia Könyvei. XIII. 9.) — Esze Tamás: *Lorántffy Zsuzsanna arcképe.* (Az Ut. V/1952. 3. sz.)

¹³ Az érsekújvári ügyre nézve I. a következő dokumentumokat: 1639. júl. 5. „A mátyusföldi Senioratus folyamodását a fejedelemhez: „Minket az emberek ide nem oltalmaznak, inkább minden jogtalansággal illetnek az evangéliomi vallásért, melynek szabadsága meg nem tartatik.” — 1651. „Az újvári orthodox egyház patronusai” Klobusiczky Andrásnak, a Rákóczi-birtokok jószágigazgatójának: Az eklézsia „mind vitélzli rendből áll, s ha ebben valami hiba vagy fogyatkozás talál lenni, ... a többi is igen meg fog erőtlenedni, mivel a mátyusföldi ekléziának ez a székvárosa, s ide vagyon szegényeknek minden reménységük”. — 1954. szept. 23. Lorántffy Zsuzsanna adománylevele az érsekújvári gyülekezetnek: „Bizonyos pénzt összegyűjtöttünk nekik, hogy azt valami külső jószágunk vagy padig bizonyos kamatra kiadván, annak hasznát és jövedelmét esztendőnként prédikátorok, de kiváltképpen iskolamesterek és iskolák tartására fordítsák.” — 1656. szept. 25. „Szatmári István, az érsekújvári igaz hitű ekléziának egyik tanítója” a fejedelemasszonynak: „Oltalmazzon a felséges Isten engemet, hogy ezen szent és méltóságos tisztet, ilyen ellenkezők között Istentől és olyan méltóságos személytől ide küldtetvén, magam viselatlenségével mocskolnám, annál is inkább, hogy már az Isten mutatott keresztyén istenfélő házas társat ...” — „Templomunkat mostan újítottuk meg, de az embereknek keménysége és régi szokásunk követelése miatt az oltárt mégis nem hordattuk ki, noha bizony mind közönséges helyen, mind magánosan eleget rajta voltunk és az oltár ellen szólottunk ...” (Thury Etele: *A dunántúli református egyházkerület története.* I. Pápa, 1908. 446—447., 463—465., 475—477. — Szathmári Ötvös István: *Titkoknak Jelenése* c. könyvének kiadásáról I.: Esze Tamás, *A magyar Praxis Pietatis.* Bp. 1963. 72—73. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 36.)

legjelentősebb baranyai gyülekezetnek, hanem gondja is volt rá. S az erdélyi református egyház is odafigyelt Baranyára, már korábban is, s támogatásának része lehetett abban, hogy a baranyai református egyházkerület sok viszontagság közepette is fenn tudta tartani magát az „ottomán pokolban”, az ellenséges és a török hathatós támogatását élvező unitáriusok szomszédságában, sőt mintha erősödött is volna. 1672-ben kilencvennél több gyülekezete volt. 1678-ban a hercegszöllősi zsinaton 102 prédikátorról hallunk, közülük 81 meg is jelent rajta. Az élet jelensége az is, hogy a zsinaton 21 papot ordináltak.¹⁴ De ne felejtkezzünk árnyoldalairól sem: a török környezet fellazította az egyházfegyelmet, megfertőzte, idegen elemekkel elegyítette a református tanítást, s megrontotta a jó erkölcsöt. Semmi lehetőség nem volt arra, hogy a baranyai reformátusság belülről újljon meg és a maga ereje által emelkedjék fel elesettségéből. A reformot egy Baranyába vetődött 22 esztendő predikátor kezdte el: Gyimóti István,¹⁵ Veresmart¹⁶ papja.

Debreczeni Ember Pál, a Baranya történetében járatos történétíró, így jellemezte őt: „Vir multijugae eruditionis, pietatis & pro Christo multa passus.” Sok viszontagsággal járó pataki, kolozsvári és debreceni diákoskodás, gyülekezetekben való sok hányódás után 1672-ben került Baranyába. Hogy milyen viszonyok közé, erre nézve önéletírásának¹⁷ néhány sorát idézzük:

„El is ment a híre egész Baranyában az ő hasznos tanításának és ditsérete, mely dologért nem kevés nehezteltek Istvánra, a Püspök is, kivált a többi Papok. Ugyanis, a kik köztök tanultabbak voltak, csak a Dominikákat predikállották, még pedig immel ámmal, a tudatlanabbak pedig, aminéműek legtöbbben voltak, a Magyarul nyomtatott vagy írt Predikatzionkat, melyeket többnyire maguk sem értettek, sőt a Református Vallással ellenkezők is voltak benne, azokat olvasták a Hallgatók előtt minden haszon nélkül. Az emberekkel való társalkodások és vendégségek tréfaságokból és bujja beszédekből állott. A Poharakat úgy köszönték el, hogy sókkal köszönték s sókkal vették el egymástól, t. i. a férjfi az Aszszonytól, az Aszszony a férjfitől, akár Török, Rátz, Öreg, gyermek, gazdag és szegény lett légyen, még a Papok is így tselekedtek. Estve soha nem tettek könyörgést a Papok a Templomban, de István tett, amelyért haragudtak reá a Papok, még a Püspök is rá izent, hogy ha el nem hadja, a Török meg bünteti érte, mint Ekklézsia háborítót.”¹⁸

¹⁴ Forrásának hitelül Debreczeni Ember Pál megjegyezte: „In qua idem relator consecratio-nem obtinuit.” Nagy egyháztörténeti művét Lampe, Fr. A. adta ki: *Historia Ecclesiae Reformatae, in Hungaria et Transylvania ... Trajecti ad Rhenum, 1728. 675.*

¹⁵ Esze Tamás: *Az utolsó baranyai püspök.* (Az Ut V/1952. 9. sz.) — U. ő: *Gyimóti István, Baranya utolsó püspöke.* (Képes Kálvin Kalendárium az 1965. évre. 39—41.)

¹⁶ Fábíán Zoltán könyve *A vörösmarti református egyház története 1547—1910-ig.* Bezdán, 1911.) a XVII. századra nézve nem nyújt használható új adatot. Gyimóti veresmarti predikátorságát pl. az 1669. és 1705. év közé teszi.

¹⁷ A „Gyimóti István életének folyása” latin szövege (*Cursus Vitae Temporalis admodum Reverendi D. Stephani Gyimóti, olim in Barovia Superintendentis*) az Országos Széchényi Könyvtár, magyar szövege a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratrában található. Először Tormássy János (1744—1814) említette *A dunamelléki ref. egyházkerület történeté*-ben (kiadta Fábíán Mihály: Sárospataki Füzetek. XI/1867. 119—120.), majd Polgár Mihály az egyházkerület 1836. évi névtárában (*A Dunamelléki Helvétizái Vallástételt követő Egyházi Kerület rövid Historiája.* Egyházi Almanak 1836-dik Esztendőre.), végül Mokos Gyula (*Íróink életéhez.* Bp. 1907.30.), midőn kiigazította Szinyei József tévedését, aki a kézirat szerzőségét Földvári Sámuel selyei predikátornak, Gyimóti unokájának, tulajdonította: „Nem meg, hanem csak leírta, hisz azt is elpanaszolja, milyen nehezeze esett kibetűzni, a mit lemásolt”.

¹⁸ A baranyai egyházkerület püspökeinek névsorát Zoványi Jenő állította össze: *Ismeretlen püspöke a baranyai református egyházkerületnek* című dolgozatában. (Egyháztörténet III/1945. 94—95.) Gyimóti első ízben való baranyai időzésekor előbb Veresmarti K. István kopácsi lelkész (1665—1678), majd Veresmarti S. János vörösmarti lelkész (1678-tól, 1684 végén is) volt a püspök. — Gyimóti önéletírása szerint módosítanunk kell Zoványi adatait, ő ugyanis ezt írja: „Kopátsra vitétet a Püspök helyében 1681-ben.” Ezt az adatot nyilván úgy kell értelmeznünk, hogy Veresmarti K. István 1681-ben még püspöke volt a baranyai kerületnek. Ő volt az a püspök, aki Gyimótit fenyegette. Mikor pedig Veresmarton rektorságot vállalt, a gyülekezet papja Veresmarti S. János volt.

Gyimóti azonban „az Istennek nála levő kevés ajándéka szerint minden igyekezettel szorgalmasan, hűségesen szolgált, a Leányokat mind közönségesen, mind magányosan tanította, a Sóltárokat a Templomban magyarázta Tremellius¹⁹ jegyeztetése szerint”. Paptársai mocskos szavakkal gyalázták érte, s azzal vádolták, hogy a „Pápista Vallást akarná be hozni”. Kérlelték „a Török Urakat is, s egyéb nagy Tiszteket: verjék ki Baranyából”. De a törökök nem bántották, „mivel a Veresmartiaknak nagy gratiajok volt a Törökök előtt”. A Gyimóti ellen való harjzát végül is az erdélyi református egyház fékezte meg valamennyire: „Levelet küldöttek Baranyában a püspöknek s több Papoknak is, hogy ne bántsák Gyimótiit, s az ő jó akaróit.”

Gyimóti bizonyára maga kérte az erdélyieket: fogadják védelmükbe. Megtehetette, mert otthonos volt a fejedelemségben: két ízben is diákoskodott Kolozsvárott, s akkor Erdély püspöke, Kovásznai Péter²⁰ és Pataki F. István,²¹ a kollégium neves professzora megszerette őt. Miért pártfogolták Gyimótiit, a Kolozsvárra vetődött pataki diákok, akivel sok baj volt a kollégiumban, még azután is, amikor már Veresmart papja lett? — erre a kérdésre is feleletet keresünk most, amikor összefoglaljuk a kolozsvári diákoskodásáról előkerült adatokat.

Két ízben is meglakta a kolozsvári iskolát.²² Először akkor „bujdosott el Erdély Országába”, 1670 tavaszán, amidőn I. Rákóczi Ferenc felkelésének kudarca után²³ „a Pataki Collegiumnak is baja lett, mert meg tiltatott a Tanítás”. „De ismét ősszel és Téltre a tudomány ugyanott rendes folyására térvén, Gyimóti is vissza jött tanulni” Patakra. Másodízben akkor távozott innen, amikor Rákóczi elfoglalta a kollégiumot, elűzte diákságát és professzorait. 1671 november 25-én írta alá a kolozsvári iskola törvényeit.²⁴ Itt való diákoskodása alatt egyik baj a másik után érte. 1672 januárjában a pataki iskola Gyulafehérváron telepedett meg. „Gyimótinak is azért oda kellett volna menni, mindazáltal meg maradt Kolosváron, amelyért őtet a Professor Buzinkai keményen meg pirongatta, mint háládatlant, hogy meg nem tiszteli mint Annyát a Pataki Collégiumot.”²⁵ De Kolozsvárott sem volt sokáig maradása. A bajt az okozta, hogy nem fogadta el az iskola megtisztelő ajánlatát: vállalja el a syntaxisták tanítását, „holott illyetén tisztességet és promotiót köszönettel kellett volna venni”. Ettől kezdve gyanakodtak rá, sőt vádolták is, „mintha indítója lett volna Tolnai István Professor²⁶ dolgában való zenebonának”. Azzal a váddal is illették, hogy „ő zendítette volna fel a Collegium Se-

¹⁹ Tremellius, John Immanuel (1510—1580). A zsidó nyelv tanára Heidelbergben, Metzben és Sedanban. Bibliafordító. Kálvin kétáját is lefordította zsidó nyelvre. (F. L. Cross: *The Oxford Dictionary of the Cristian Church*. London, 1958.)

²⁰ Bod Péter: *Smirnai Szent Polikárpus, Avagy ... Erdélyi Püspököknek Historiájok*. (Nagyenyed, 1766.) 98—104.

²¹ Pataki Tóth István (1641—1693) 1668-tól 1688-ig tanított a kolozsvári iskolában. 1673-ban őt is megidézték a radnóti zsinatra „a Coccejana theologia és Cartesiania philosophia miatt”, s főként „Bánffy Dienes autoritása és Kovásznai püspök moderatioja tartá meg, hogy a professzorságból ki nem veték őt”. Az Apáczai Album szerint: „Professor Philosophiae, Physicae et Lingvarum et Controversiarum Theologicarum”. (Török István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. I. Kolozsvár, 1905. 83—87. — Újabb életrajza: Herepei János: *Pataki István kollégiumi professzor, Tótfalusi pártfogója*. (Adattár III. 135—142.)

²² Török István három kötetre terjedő monográfiájában Gyimóti István neve nem fordul elő.

²³ Az eseményekre nézve l.: Pauler Gyula: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése*. 1664—1671. 2 köt. Bp., 1876.

²⁴ „Stephanus Gyimati satsfecit, profectus Albam.” (Török István: *A kolozsvári collegium tanulóinak névsora*. A kolozsvári ev. ref. collegium Értesítője az 1905/6. tanévről. Függelék: 1—94. A névsor nincs datálva.) — Az 1—131. sz. a felsorolt tanulók pontos névsorát, életrajzi adalékokkal kiegészítve l.: Herepei János: *A kolozsvári református kollégium Apáczai utáni diákjainak névsorából*. (Adattár III. 334—349.)

²⁵ A kolozsvári bejegyzés szerint mégiscsak átment a kolozsvári kollégiumból a gyulafehérváriába.

²⁶ Tolnai F. István (1630—1690) 1665-től 1685-ig volt a kolozsvári kollégium teológiai és filozófiai professzora. Amésius *Medulla*-ját és Ramus *Logica*-ját használta. Az iskola ifjúsága ragaszkodott hozzá: midőn a fejedelem át akarta vinni udvarhelyi prédikátorságra, „az egész iskola nagy zendülésben van ... Ha ő kegyelme közülök kiesik, valóban nagy árvaságra jutnak és a szép iskola ő kegyelme eltávolozásával éppenséggel eloszol és elpusztul”. (Török, I. 79—83.)

niora²⁷ ellen a Deákságot”. E két ügy indítékait és részleteit nem ismerjük, Gyimóti önéletírása ezeket épp csak említi. De milyen melegen ír Kovásznai püspök és Pataki professzor iránta tanúsított emberségéről! „Ezek ellen az hamis gyanúságok és félelmek ellen biztatták ötet, vigasztalták s kérték, mind az Erdélyi Püspök, Kovásznai Péter, mind Professor Pataki István bátorították, tanácsolták ígéretekkel, hogy el ne mennyen...” De ő mégis eltávozott Kolozsvárról, „mivel nem szüntek meg csufolni ötöt”. Hová ment? Az önéletírás szerint Debrecenbe, neve elő is fordul a *Series Studiosorum*-ban: 1672. június 17-én subscribált.²⁸ Viszont a pataki iskola anyakönyvében azt jegyezték fel róla, hogy egyideig rektor volt Vizaknán.²⁹

Ne elégedjünk meg azzal, hogy felsoroltuk a Gyimóti kolozsvári tartózkodásáról fennmaradt szűkszavú adatokat, hanem figyeljünk fel arra a különös jelenségre is, hogy bár ő engedetlennek bizonyult, s helyzete egyébként is tarthatalanná vált a kollégiumban, mégis két kiváló ember figyelt fel rá és vette védelmébe. Kovásznai Péterről tudnunk kell azt, hogy a puritánus mozgalom bátor harcosa volt, s alakját méltósággal hordozott méltatlan szenvedés glóriája övezte. Midőn hazatért a hollandiai peregrinációból, mielőtt még hivatalt kapott volna, máris eljárás indítottak ellene puritánus elvei miatt, és a szatmárnémeti zsinat (1646) csak kemény kikötések mellett engedte meg, hogy lelkipásztor lehessen. Váradon volt prédikátor, amikor puritánus volta miatt állásából elmozdították, fogságra vetették, három hétig raboskodott. 1662-ben püspökévé választotta Erdély református egyháza, de csak rövid ideig viselte magas tisztségét, 1673. július 21-én meghalt.³⁰ Pataki István, Gyimóti másik pártfogója búcsúztatta. „Halotti beszédében azt is felhozta dicséretére, hogy abban az irányban működött, melyben az embereknek meg akarták mutatni, hogy a szentírás nem olyan teológiát tanít, mely üres speculatiókból áll, hanem amely élő hitet, lángoló kegyességet és minden lelki kötelesség gyakorlását nyomja be a lélekbe s tökéletesen átalakít.”³¹ Gyimótit tehát két olyan ember karolta fel, aki a puritánus reformort tekintette a valóban megújításra szoruló egyház megújulásáért egyetlen lehetőségének. Gyimótit azért védelmezték és tanácsolták, mert nem az orthodoxiához, hanem a puritánus eszmékhez ragaszkodott. S nem csupán megfontolásból, hanem lelki alkata szerint is. A puritánus mozgalom képviselője és harcosa gyanánt jelent meg és működött Baranyában, Kovásznai püspök és Pataki professzor tudásában, erkölcsben és bátorságban méltó követőjeként. Vajon nem puritánus meggyőződése és magatartása miatt bántották és csúfolták-e Gyimótit a kolozsvári iskolában? — e kérdésre majd csak akkor tudunk felelni, ha részleteiben is feltárjuk az erdélyi egyház és a kolozsvári kollégium teológiai ellentétekkel és emberi indulatokkal terhes világát.

Mikor Erdélyből távozott, Gyimótinak még eszébe sem jutott, hogy Baranyában vállaljon gyülekezeti szolgálatot, de bizonyára alkalma nyílt arra, hogy bepillantást nyerjen a távoli Baranya egyházi életébe, s talán hallott valamit Veresmartról is. Kovásznai elődje a püspöki székben Veresmarti Gáspár volt, s Gyimóti egyik diák-

²⁷ Talán Torjai György, aki később máramaroszigeti rektor lett. — A kolozsvári kollégium széniorait 1668-tól kezdve sorolja fel a *Nomina Studiosorum*, de éveket nem említ. Torjai elődei a széniorságban: Selyki Péter, majd Rozgoni János. Mindkettőjük neve mellett: külföldre ment 1671-ben. (Török, III. 98.)

²⁸ „Stephanus Gyimóthi. Anno 1672. die 23. jun. receptus. Venit in Baroviam pastoratum. Pastor Papensis et Tractus Senior 1710. (Series Studiosorum in Schola Debrecina Helveticae Confessionis addictorum. — Thury Etele: *Iskolatörténeti adattár*. II. Pápa, 1908. 145.) A bejegyzés arra utal, hogy Gyimóti már korábban is diákja volt a debreceni kollégiumnak.

²⁹ „1669. Stephanus Gyimóthi. 4. Octobris. Praecept. poeseos. Rector Vizaknensis in Transylv., tandem Pastor Trans Danub. et in Barovia. Nunc Senior Tractus Papensis. Obiit A. 1730.” (Gulyás József: *A sárospataki főiskola diákjai*. VI. Egyháztörténet. III/1945. 102.)

³⁰ Pokoly, II. 1605—1690. 285—288. IV. *Egyházi intézmények története*. 197—201.

³¹ Zoványi Jenő: *A coccejanismus története*. Tanulmány a protestans theologia múltjából. Bp. 1890. 134.

társa: Veresmarti P. János³². Magyarországon Gyimóti a Wesselényi-összeesküvést követő katonai megtorlás és a következményeképpen kibontakozó kuruc ellenállás szörnyűségeivel találkozott, s „az hadakozások és futások miatt” vagabundus diákként egyik gyülekezetből másikba bújdosott. Vándorútjának állomásai: Mád, Miskolc, Gyöngyös, Kecskemét, Halas. Miskolcon „tökéltette el magában, hogy a Törökökhöz mennyen”. Így került a Hódoltságba, a puritán tanoktól már megérintett Kecskemétre. A török földön lévő gyülekezetek voltak ekkor a hitük miatt üldözött reformátusok menedékvárosai. Közpéldabeszéd volt ekkor: „Ha vallásunkat itt helyben nem gyakorolhatjuk, elég tág számunkra a török birodalom.”³³ A kurucok győrkői veresége³⁴ után „Gyimóti is kénytelenítetett el szaladni Mádról.” A halasi lelkipásztor³⁵ — Halas ekkor a baranyai szuperintendenciához tartozott³⁶ — „tanátlotta Istvánnak sokáig s ugyan ösztönözte mind maga, mind az, aki véle utazott Mesterség keresés végett, hogy mennyen el Baranyában, rá is vette magát, el ment Veresmartig, ott meg is marasztották Lelki pásztornak ötött 1673. die 10. Februarii.”

Dicséretére válik, hogy nem vesztette kedvét, s nem futamodott el a reá váró nehéz feladatok elől, s megküzdött a tunya és tudatlan baranyai papsággal, amely nem csak személyét támadta, nem csupán reformtörökvéseit akadályozta, hanem még a törököt is mozgósítani akarta ellene. Sikerét annak köszönhetta, hogy a baranyai gyülekezetek melléje álltak, s az erdélyi egyház az erkölcsi támogatáson kívül még anyagi segítségben is részesítette: „A Veresmarti Ekkleziára különös gondjok volt az Erdélyi Papoknak és Uraknak, ugyanis adakoztak a Veresmarti iskola fent állítására.” A papok segítségéről — az egy Szatmár-Németi Mihály professzort kivéve — nincsenek adataink. Az urak közül Gilányi Gergely³⁷ 50 forintot, Bánffy Dénes özvegye Bornemisza Kata³⁸ 40-et, Teleki Mihály³⁹ 30-at adott, s adományaikat évről évre megújították. E segítő akció mozgatója Pataki István professzor volt, 1683. augusztusában ezeket írta Telekinek: „A mely 30 forintot szokott volt Uram kegyelmed esztendőnkint adni Baranyába, a Veresmarti Scholára, arra mostan is expediálta ide

³² A 112. sz. bejegyzés a kolozsvári diákok névsorában: „Joannes P. Veresmarti satisfecit.”

³³ Liskay József: *A kuruc lázadásra vonatkozó okmány.* (Magyar Protestans Egyházi és Iskolai Figyelmező. V/1874. 487—491.) — „Az Szegeny Zarandok Predikatorokra költöttünk Forintokat 9” — olvassuk a halasi ekkleziára 1675. évi számadásában.

³⁴ Az 1672. okt. 26-án vívott csatában „számos protestans pap és diák esett el”. (Pauler Gyula: *A bujdosók támadása 1672-ben.* Századok. III/1869.) — Köztük Gyimóti fiatalabb diáktársa, az 1671-ben subscribált Sárói András „decidit in proelio ad Györke”. (Gulyás, VI. Egyháztörténet. III/1945. 104—105.)

³⁵ Kölkedi János. Tormássy szerint 1668-tól 1678-ig volt halasi prédikátor. (*Halas Város Ekkleziája Historiája.* ... Írta 1801-ben. Kiadta: Nagy Szeder István, *Adatok Kiskun-Halás Város történetéhez.* II. Kiskunhalas, 1925. 221—250.)

³⁶ 1674-ben Decsi András alsóbaranyai esperes végez vizitációt Halason. (A gyülekezet számadáskönyve szerint.)

³⁷ Berniczházi Gilányi Gergely előbb I. Rákóczi Györgynek, majd Apafi Mihálynak konyhamestere, vagyónát az erdélyi református egyházra hagyta. A „Gilányianum” történetére nézve I. Bod, 114—128. — Gilányi Teleki Mihállyal való barátságára: Konc József, *Tofeus Mihály erdélyi ref. püspök élete.* Kolozsvár, 1893. 29.

³⁸ Bánffiról I.: Zsinka Ferenc, *Losonczy Bánffy Dénes és kora.* (Életrajzi vázlat.) Bp., 1914. — 1674-ben Apafi kivégeztette, s Pataki István volt mellette utolsó óráján. Pataki Bánffy alumnusa volt, neki ajánlotta disputációját: *Disputatio Philosophica De Libertate Voluntatis.* Franakerae. 1664. — Bánffy „atyja volt a kolozsvári ekkleziának és iskolának”: „Tíz szegény ifjú részére 200 forintot rendelt segélyül, többnek külföldi iskoláztatását segítette elő”, továbbá „rendes pénzsegélyen kívül még külön birtokot is juttatott az iskola céljaira”.

³⁹ Herepei János: *Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez.* (Adattár, III/1970. 13—31.)

emberét az oda való praedicatori szegény társaság, melyről én informálván az Aszszonyt ő kegyelmét, a pénzt ő kegyelme meg adatá.”⁴⁰

Láthatjuk, hogy az erdélyi patrónusok elsősorban Gyimóti pedagógiai törekvéseit támogatták. Őt megelőzve bizonyára senkinek sem jutott eszébe Baranyában, hogy leányok oktatásával is törődjék.⁴¹ A veresmarti iskolát minta-iskolává akarta fejleszteni. Első segítsége ebben a törekvésében az a diák volt, akit magával hozott, őt tette meg iskolamesterré Veresmarton. Tizenhárom esztendei prédikátori szolgálat után — 1673-tól 1681-ig Veresmarton és Darócon, 1681-től 1686-ig Kopácson volt prédikátor — ő vállalkozott a veresmartiak iskolájának igazgatására, akik az erdélyiek segítségével „szép oskolát tsináltak”. Gyimóti iskolaépítő igyekezete, tanításban való buzgósa Szegedi Kis István nemes példáját juttatja eszünkbe: az iskolában való tanítást ő sem tartotta kisebb rangú szolgálatnak, mint a szószékről valót.⁴²

A baranyai iskolák helyzetéről abból a levélből tájékozódhatunk, amelyet a Veresmarthoz közelfekvő Karancs község bírása és esküdtjei 1679. május 18-án írtak a Kolozsvári kollégium professzorainak és széniorának, s „ecclesiabeli böcsületes személyekkel, úgy mint Martónfalvi Urammal és Uzoni Thamás Urammal” juttattak el Kolozsvárra. Iskolamestert kérnek: „Egy böcsületes, szegény országunkhoz illendő, szeléd, jámbor erkölcsű, tiszta tudományu Ifjait szörösszön es külgyön Kegyelmetek Ecclesiankban Schola mesterül, had epülyön s gyarapogyék mi közzötünkis az Istennek Anya szent egyháza, es fiaink had növekedgyenek az szép tudománban, mellyet Kegyelmetek is akarjon az Idegenek közöt”. Ez a folyamodvány szép bizonyíték a Baranyában történt változásról: egy kicsiny falu előljárói annyira szívükön viselik iskolájuk sorsát, hogy mikor mestert keresnek belé, nem elégszenek meg valami vagabundus diákkal, vagy írást tudó falusi mester szolgálatával, hanem „academicus rector” kérnek a kolozsvári híres kollégiumból. S költséget, fáradságot nem kímélve követeket küldenek érte, „mely böcsületes szöméyek Földünknek, sőt ugyan falunknak is állapotját, nyelvet is meg tudgyák beszélleni”. A levélből kitérnek, hogy a karancsiak (nyilván a többi baranyai gyülekezet előljárói sem) nem kértek korábban iskolamestert Kolozsvárról. Úgy látszik, nem fáradtak hiába: az 1678. febr. 7-én subscribált Farczádi Péter neve mellett ezt olvassuk az Erdélybe menekült pataki iskola diáknévsorában: Alvinci rektorságából önként távozott Baranyába.⁴³

A veresmarti iskola pártfogói között Gyimóti hálával említi Verese gyházi Szentely Mihályt, a kolozsvári tipografust: „20 könyveket adott: t. i. Rudimentát, Grammaticát, Catechesist, Énekes könyvet minden esztendőben hűségesen”. Verese gyházi tankönyv-kiadványait nem ismerjük, aligha maradtak fenn korunkra, katekizmus- és énekeskönyv-edícióit nyilvántartja a bibliográfia, de valószínű, hogy voltak azóta elkallódott kiadásai is.

⁴⁰ Kontz József: *Egyháztörténeti adalékok. V. Pataki István kolozsvári ref. tanár Teleki Mihályhoz 1683.* (Protestáns Közlöny. XXVI/1896. 161.) — Ezt az adatot már Tóth Ferenc ismerte: „Teleki Mihály ... nem felejtkezett el a Veresmarti régi Oskoláról-is: mellyben hogy a' Baranyai gyermekek annál könnyebben taníttassanak, esztendőnként 30 forintot adott.” (Históriája, I. 100.)

⁴¹ A nemzeti nyelvű vagyis leányiskolák létesítését a puritánusok agitációjára a szatmárnémeti zsinat V. végzése és Geleji Katona István XCVII. kánona rendelte el. (*Egyházi Kánonok*, mellyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi kánonokból egybegyűjtött s a kor kívánalmaihoz képest több másokkal is bővített és kissé jobban rendbeszedett Geleji Katona István az erdélyi igazhitű egyházak püspöke. 1649. — S függelékekül a Szatmár-Németiben 1646. évben tartott nemzeti zsinat végzései. Magyar nyelvre fordította Kiss Áron. Kecskemét, 1875.)

⁴² Földváry László: *Szegedi Kis István élete s a Tisza-Duna mellékeinek reformációja.* Bp., 1894. — Esze Tamás: *Szegedi Kis István emlékezete.* (Reformátusok Lapja. VI/1962. 43., 44. sz.)

⁴³ Kontz József: *Egyháztörténeti adalékok. I.* A karancsiak mestert kérnek. 1619. (Protestáns Közlöny. XII/1892. 97.) Kontz az évszámot rosszul olvasta: a levél nem 1619-ből, hanem 1679-ből való! — Mellékelten közöljük a levél kéziratának foto-másolatát (OL).

Fejtegetésünk rendjén már is visszatérhetünk Misztótfalusi Kis Miklós tanulmányunk elején idézett soraihoz: „Baranyából ... el hoztanak kötött könyvekért másfél-ezer forintokat is.”⁴⁴ Kik voltak e könyvek vásárlói és olvasói? Azok a baranyai értelmiségi emberek: prédikátorok, iskolamesterek, deákos műveltségű mezővárosi polgárok, mintegy 200 ember, akiket felébresztett restségükből, szellemi tunyaságukból Gyimóti István puritánus tendenciájú egyházi reformja. Önéletírásából is kitűnik: munkássága széleskörű mozgalmat támasztott, a jószándékú prédikátorok melléje állottak, hiszen személyét és tevékenységét az erdélyi államegyház hitelesítette, és bizonyára már működésének első, 1686-ig terjedő szakaszában is hívogatott le Baranyába jeles tudományú és jó erkölcsű ifjakat a kollégiumokból.⁴⁵

Az egyházi rendből való pártfogói közül Gyimóti egyedül csak Szatmár-Németi Mihály kolozsvári prédikátort említi, nyilván azért csak őt, mert az ő támogatásának és együttérzésének — a felajánlott évi 5 forint segítségével kívül — különös fontosságot tulajdonított. Szatmár-Németi korának legjelentősebb egyházi írója volt. Ortodox teológusnak szokták mondani, pedig ő már kilépett a skolasztikus ortodoxia merev és tudálékos világából és a gyakorlati lelkigondozás számára írt könyveiben (*Mennyei Tárház Kulcsa* 1673. — *A Négy Evangelisták szerint való Dominica* 1675. — *Dominica Catechetica* 1677. — *Sz. Dávid Psalteriuma* 1679.) már a puritánus pasztorizáció elveit érvényesíti: „Jóakarátú olvasó ... ne bíráld stílusom egyszerűségét, hanem vedd figyelembe, hogy ezeket egyszerűeknek és tudatlanoknak írtam, akiknek nem kemény eledel, hanem téjnek itala való.” *A Mennyei Tárház Kulcsa*, „Egyigyű Elmékhez alkalmaztatott Imádságok”, amelyek „nem szárnyalnak, hanem kézen fogva vezetik az embert élete nehéz útján minden bajában”.⁴⁶ A Hódoltságban, a tudatlanságba süllyedt Baranyában kiváltképpen ilyen könyvekre volt szükség, s azt hiszem, főként ezeket vásárolták Veresegyházi műhelyében a baranyaiak. Arról se feledkezzünk el, hogy Gyimótinak azért is kedvesek lehettek Szatmár-Németi munkái, mert bennük a korabeli egyházi viszonyok éles kritikáját is olvashatta.⁴⁷

⁴⁴ Összehasonlításl: Egy kolozsvári professzor — pl. Pataki István évi fizetése: 257 forint, 185 veder bor, búzából 15 nagy véka. (Török, I. 87.) — A búza vékája Debrecenben 1684 nyarán: 45 dénár. (Zoltai Lajos: *Debreczen a török uralom végén. A város háztartása. 1662—1692.* Bp., 1905. Különlenyomat a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemléből.)

⁴⁵ A pataki iskolában subscribált diákok közül a Catalogus szerint (Román János: *Catalogus Studiosorum Illustris Scholae S. Patakinæ 1672—1678.* Egyháztörténet. Új folyam. I—II/1958—1959.) ezek vállaltak szolgálatot Baranyában: 1. Petrus Kausai Hungarus, A. D. 1673. die 16. 8bris. Pastor in Barovia ... factus est. Vele Gyimóti önéletírása is foglal kozik. 2. Petrus Farczadi A. 1678. Die 7. Februarii. Ductus ad officium Rectoratum Al Vinczinum, tandem Baroviam sponte discessit. 3. Petrus Bánfalvi A. 1678. Die 12. Septembris. In Baroviam ductus pro Pastore. — A debreceni iskolából (Thury, II.) 1. Michael Szilágyi. Anno 1678. die 21. febr. In Barovia pro nunc 1690. pastor excellens. 2. Stephanus Herendi. Anno 1679. die 1. maj. In Baroviam ductus pro rectore. — Debreczeni Ember Pál név szerint csak három iskolát említ Baranyából: „Nostra aetate in Oppidis Veresmart, Lasko, N. Harsany etc. Scholas sat floridas fuisse ...” (Lampe, 679.), Barcsa János iskolatörténete (*A debreceni kollégium és pártikulái.* Debrecen, 1905.) sem ismer többet.

⁴⁶ Czeglédy Sándor: *A Heidelbergi Káté magyarországi magyarázatainak története 1791-ig.* (A Heidelbergi Káté története Magyarországon. Bp. 1965. 149—150. Studia et Acta Ecclesiastica. I.) — Esze Tamás: *Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc történetéből. A debreceni tipográfia termése 1703—1705.* Bp. 1964. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 42. 92—94.) — Herepei János így jellemzi: „Noha maga Németi Mihály aligha tartozott a korszerű nézeteket valló újítók közé — mégis feltűnik a művelődés ügye iránti rendkívüli odaadása.” A Négy Evangelisták szerint való Dominica „ajánlásában ... a felsorolt patrónusok kiemelkedő érdeméül éppen az iskolákról s a tanulóifjúságról való gondoskodást említi. Ezt a jelenséget azután — legalább részben — föltétlenül Comenius hatásából eredőnek kell tulajdonítanunk.” „Legelsőbbben is Teleki Mihály nevét, Scholánkhoz való buzgó szerelmét dicséri.” (*Az öreg Comenius néhány magyar híve.* Adattár. III/1971. 408—413.)

⁴⁷ Sámuel Aladár: *A református pap a XVII-ik században.* (Protestáns Szemle. XXX/1918. 52—64., 165—178.)

De leginkább az unitáriusokat cáfoló könyvére volt szükség Baranyában (*Az Örökké-való Egy Isteni Állatban lévő Három Személyeknek Mutató Tüköre* 1673.). Ebben kátészerűen, kérdés és felelet formájában cáfolja az unitáriusok tanait s különös érdekessége az, hogy az utolsó kérdésben tájékoztatást nyújt az erdélyi antitrinitarizmus eredetéről. Gyimóti a baranyai unitáriusokat egy szóval sem említi, de más forrásból tudjuk: az ő idejében is versengtek egymással a reformátusok és az unitáriusok. „1767dik Esztendőben ... Nagy Harsányi Lakos Szabó István 93 esztendő ember azt állította, hogy még mikor ő Ifjú volt, ért ebben a Hejben Ariánusokat, és disputált is velük, a' mint tudott.”⁴⁸ A *Mutató Tükör* kelendő könyv lehetett Baranyában, hiszen éppen abból a célből készült, hogy általa unitárius papokat és híveket térítsenek át a református vallásra.

Gyimóti baranyai működését megszakították azok a szörnyűségek, amelyeket 1683-tól kezdve a „nagy felszabadító hadjárat” és a vele együttműködő jezsuita ellenreformáció zúdított Baranyára. E kettős tendenciájú hadviselés a baranyai protestáns művelődés — úgy látszik — minden irodalmi dokumentumát megsemmisítette. A pécsi jezsuiták — missziói útjaikról hazatérve — azzal dicsekedtek, hogy sokan, akik beszédüket hallgatták, hazasiettek, hogy elhozzák eretnek könyveiket és felajánlják azokat elégetésre.⁴⁹ A protestáns könyvek és iratok összeszedetegetése általában a *Sodalitas Studiosae Juventutis* gondja volt, s az atyák ezeket nyilvános ünnepség keretében „áldozták fel Vulcanusnak”.⁵⁰ Nyilván a pécsi könyvmáglyán hamvadtak el a Kolozsvárról Baranyába került szép Veresegyházi-könyvek is.

Tamás Esze

BÜCHER AUS KLAUSENBURG IN KOMITAT BARANYA

Im Komitat Baranya bestanden während der Türkenherrschaft mehrere christliche Konfessionen in relativer Freiheit und in einer beispiellos merkwürdigen Zusammensetzung nebeneinander. Dieser Aufsatz weist auf einige wichtige Fakten hin, so auf das Weiterbestehen der antitrinitären Bildung und Literatur, vor allem aber auf die reformierte Kirche und ihre innere Erneuerung im puritanischen Geist unter der Führung von Pastor István Gyimóti. Auch das literarische Leben nahm zu dieser Zeit (cca 1673—1686) eine bedeutende Aufschwung, wobei die Bücher in ungarischer Sprache — die in dem fernliegenden Fürstentum Siebenbürgen, hauptsächlich in Klausenburg herausgegeben wurden — eine wichtige Hilfe leisteten.

⁴⁸ Báthory Gábor dunamelléki püspök vizitációja Baranyában. (Kertületi lt.: G. 124.)

⁴⁹ Galambos, 58—59. „Vulcano dicati, Vulcano consecrabant” és hasonló kifejezések az elégetésre vonatkoznak.” — Hasonló sorsra jutottak az erkölcsstelen tartalmú szerelmes versek: Libelli amatorii ... Vulcano dicati.”

⁵⁰ A budai jezsuiták „az eretnek lelkeket a babonás nyomtatványoknak, sőt a debreceni könyvtár idehozott könyveinek elégetésével félemlítették”. (Schoen Arnold: *A budai Szent Anna templom*. Bp. 1930. Budapest Székesfőváros Monografiái. 12. 1.) Schoen idézi forrását: „Hist.Soc. Jes. Bud.” 1707. évi feljegyzés: „Libri haeretici ex famosa Debreciensium Lutheranorum bibliotheca huc allati quinquagesium numerum excedentes igni traditi.”